



دکتر محمود فتوحی      دکتر حبیب الله عباسی

# فارسی عمومی

درسنامه دانشگاهی

فتوحی، محمود، ۱۳۴۳ -  
فارسی عمومی: درسنامه دانشگاهی / محمود فتوحی، حبیب‌الله عباسی. -  
[ویراست ۱۳]. - تهران: سخن، ۱۳۸۴.  
۳۵۲ ص. 3-121-978-964-372-121-3  
ISBN  
فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.  
۱. ادبیات فارسی - مجموعه‌ها. ۲. ادبیات فارسی - راهنمای آموزشی، الف.  
عباسی، حبیب‌الله، ۱۳۴۵ - . ب. عنوان.  
۲ ف ۲ / ف / PIR۴۰۰۵ / ۸ / ۸ فا  
۱۳۸۴  
کتابخانه ملی ایران  
۸۴-۲۰۲۱۹ م



انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه

خیابان وحیدنظری شماره ۴۸

فکس ۶۶۴۶۳۸۷۵

www.sokhanpub.com

Email: info@sokhanpub.com

فارسی عمومی (درسنامه دانشگاهی)  
دکتر محمود فتوحی - دکتر حبیب‌الله عباسی

چاپ یکصدویکم

(ویرایش جدید): ۱۳۹۶

شمارگان: ۴۴۰۰ نسخه

لیتوگرافی: صدف ۸۸۸۳۰۵۳۳

چاپ: مهارت

شابک ۳-۱۲۱-۳۷۲-۹۶۴-۹۷۸

تلفن تماس برای تحویل کتاب در منزل و محل کار:

۶۶۹۵۳۸۰۵، ۶۶۹۵۳۸۰۴

۳۵۰۰۰ تومان

## فهرست

ایوان مداین (خاقانی).....	۵۲	سخنی یا استادان ارجمند.....	۷
دماوندیه (بهار).....	۵۵	۱. کلیات ادبی.....	۱۱
کهن بوم و بر (اخوان ثالث).....	۵۶	ادبیات چیست؟.....	۱۳
غزل.....	۵۹	ادبیات و زبان.....	۱۴
رودکی.....	۶۱	کارکرد ادبیات.....	۱۷
دقیقی.....	۶۲	دانشهای ادبی.....	۱۹
سنایی.....	۶۲	۱) انواع ادبی.....	۱۹
سیدحسن غزنوی.....	۶۲	۲) سبک‌شناسی.....	۲۰
انوری ایبوردی.....	۶۳	۳) نقد ادبی.....	۲۵
عطار.....	۶۳	۴) بلاغت.....	۲۷
مولوی.....	۶۴	۱- علم بیان.....	۲۸
عراقی.....	۶۹	۲- علم معانی.....	۲۹
سعدی.....	۶۹	۳- علم بدیع.....	۳۰
حافظ.....	۷۲	۵) عروض و قافیه.....	۳۱
وحشی بافقی.....	۷۴	موسیقی کناری شعر.....	۳۳
کلیم کاشانی.....	۷۵	۲. شعر.....	۳۵
صائب تبریزی.....	۷۵	شعر چیست؟.....	۳۷
بیدل.....	۷۶	قصیده.....	۴۰
فروغی بسطامی.....	۷۷	داغگاه (فرخی سیستانی).....	۴۱
فرخی یزدی.....	۷۷	بهاریه (منوچهری).....	۴۳
رهی معیری.....	۷۸	پند حکیمان (ناصرخسرو).....	۴۴
شهریار.....	۷۹	اعتبار و اعتذار (سنایی).....	۴۵
ابتهاج.....	۷۹	نامهٔ اهل خراسان (انوری).....	۴۹
عماد خراسانی.....	۸۰		
سیمین بهبهانی.....	۸۱		

قطعه‌ای برای سنگ مزار (پروین	۸۲	فروغ فرخزاد.....	۸۲
اعتصامی).....	۱۱۶	شفیعی کدکنی.....	۸۲
حق استاد (ایرج میرزا).....	۱۱۶	محمدعلی بهمنی.....	۸۳
بقای اُنسب (ایرج میرزا).....	۱۱۷	حسین منزوی.....	۸۳
ضلال مبین (بهار).....	۱۱۷	حسن حسینی.....	۸۴
میرداماد (نیما یوشیج).....	۱۱۸	قیصر امین پور.....	۸۴
رباعی.....	۱۱۹	سلیمان هراتی.....	۸۵
دوبیتی.....	۱۲۳	مثنوی.....	۸۶
شعر آزاد.....	۱۲۵	فرجام کار رستم (فردوسی).....	۸۷
شعر آزاد نیمایی.....	۱۲۵	وفات مجنون بر سر قبر لیلی (نظامی)	۹۳
شعر مثنوی (سپید).....	۱۲۷	فردوسی و شیخ کزکائی (عطار).....	۹۵
خواندن شعر آزاد.....	۱۲۸	دیوانه وارسته (عطار).....	۹۵
مهتاب (نیما یوشیج).....	۱۲۸	پیر چنگی (مولوی).....	۹۶
تو را من چشم در راهم (نیما یوشیج).....	۱۳۰	موسی و شبان (مولوی).....	۱۰۰
داروگ (نیما یوشیج).....	۱۳۰	شمع و پروانه (سعدی).....	۱۰۲
کوچه (فریدون مشیری).....	۱۳۱	محمود و آواز (سعدی).....	۱۰۳
کیفر (احمد شاملو).....	۱۳۳	حکایت ابراهیم علیه السلام (سعدی)	۱۰۴
زمستان (مهدی اخوان ثالث).....	۱۳۴	زیبایی لیلی (وحشی بافقی).....	۱۰۴
قاصدک (مهدی اخوان ثالث).....	۱۳۶	شکستن کاسه مجنون (حامی).....	۱۰۵
کتیبه (مهدی اخوان ثالث).....	۱۳۷	ساقی نامه (رضی آرتیمانی).....	۱۰۷
غزل (۳) (مهدی اخوان ثالث).....	۱۳۹	عقاب (پرویز خانلری).....	۱۰۷
و پیامی در راه (سهراب سپهری).....	۱۴۱	سر و سنگ (هوشنگ ابتهاج).....	۱۱۰
واحه‌ای در لحظه (سهراب سپهری).....	۱۴۲	نی نامه (قیصر امین پور).....	۱۱۱
پشت دریاها (سهراب سپهری).....	۱۴۳	قطعه.....	۱۱۲
هدیه (فروغ فرخزاد).....	۱۴۴	وسوسه عاشقی (رودکی).....	۱۱۲
پرواز را به خاطر بسپار (فروغ	۱۴۴	تلخی طلب (رودکی).....	۱۱۳
فرخزاد).....	۱۴۴	چنار و کدوبن (انوری).....	۱۱۳
پرنده فقط یک پرنده بود (فروغ	۱۴۵	سفر (ابن یسین).....	۱۱۳
فرخزاد).....	۱۴۵	ده امر ناپسند (آگهی یزدی).....	۱۱۴
به آفتاب سلامی دوباره خواهم داد	۱۴۶	پیرک لال و طفل الکن (قائمی).....	۱۱۴
(فروغ فرخزاد).....	۱۴۶	مادر (ایرج میرزا).....	۱۱۵
هزاره دوم آهوی کوهی (محمد رضا	۱۱۵	سر و سنگ (پروین اعتصامی).....	۱۱۵

- ۱۸۴ ..... پاکبازی (اسرارالتوحید)
- ۱۸۵ ..... پیل و پشه (اسرارالتوحید)
- از راه و بسر راه (حالات و سخنان شیخ ابوسعید) ..... ۱۸۵
- شاعری که «آخر چه» را «آخر چه» می خواند... (المعجم) ..... ۱۸۵
- روباه و خروس (مرزبان نامه) ..... ۱۸۸
- اهل علم و اهل دنیا (مقالات شمس) ..... ۱۸۹
- خروج تاریخی (تاریخ جهانگشا) ..... ۱۹۰
- من از کجا شعر از کجا (فیہ مافیہ) ..... ۱۹۳
- سیرت پادشاه (گلستان) ..... ۱۹۴
- جهان‌دیدهٔ دروغگو (گلستان) ..... ۱۹۴
- ریا (گلستان) ..... ۱۹۵
- آزار خلق (گلستان) ..... ۱۹۵
- عبرت (گلستان) ..... ۱۹۵
- جور استاد (گلستان) ..... ۱۹۶
- فرزند ناهموار (گلستان) ..... ۱۹۶
- تصویر مولانا (مناب العارفین) ..... ۱۹۷
- نامه‌ای از قائم مقام فراهانی (منشآت) ..... ۱۹۷
- دروس الاشیاء (صوراسرافیل) ..... ۱۹۸
- بهاء ولد و خداوندگار (پله پله تا ملاقات خدا) ..... ۲۰۱
- ایران شگفت آور ..... ۲۰۴
- کویر (کویر) ..... ۲۰۷
- قدح بلورین شکسته (تاریخ نیشابور) ..... ۲۰۸
- سه فرهنگ ..... ۲۰۹
- اصلاحات از یک میز عسلی شروع شد ..... ۲۱۱
۴. ادبیات داستانی ..... ۲۱۳
- داستان چیست؟ ..... ۲۱۵
- اسطوره ..... ۲۱۶
- ۱۴۷ ..... شفیعی کدکنی)
- غزل برای گل آفتابگردان (محمدرضا شفیعی کدکنی) ..... ۱۴۹
- سفر به خیر (شفیعی کدکنی) ..... ۱۵۰
- شعر منشور ..... ۱۵۱
- غزلی در نتوانستن (احمد شاملو) ..... ۱۵۱
- شبانه (احمد شاملو) ..... ۱۵۲
- در سایه سار نخل ولایت (علی موسوی گرمارودی) ..... ۱۵۳
- اشتیاق (قصر امین پور) ..... ۱۵۶
۳. نثر فارسی ..... ۱۵۷
- نثر فارسی ..... ۱۵۹
- بنیاد کار شاهنامه (شاهنامه ابومنصوری) ..... ۱۶۴
- خیشخانهٔ هرات (تاریخ بیهقی) ..... ۱۶۵
- امانت داری (قابوس نامه) ..... ۱۶۸
- شکستن زنی بس فخر نباشد (قابوس نامه) ..... ۱۶۹
- تاک، هدیهٔ هما (نوروزنامه) ..... ۱۷۰
- امیر اسیر (سیرالملوک) ..... ۱۷۲
- داستان هلال (کشف الاسرار) ..... ۱۷۳
- کاشکی همه جهانیان عاشق بودندی (تمهیدات) ..... ۱۷۴
- حلاج (تذکرهٔ الاولیا) ..... ۱۷۶
- گلزار عشق (تذکرهٔ الاولیا) ..... ۱۷۸
- معراج بایزید (تذکرهٔ الاولیا) ..... ۱۷۹
- مردی چنین و چنین (تذکرهٔ الاولیا) ..... ۱۷۹
- زاهد و رأسو (کلیله و دمنه) ..... ۱۸۰
- در دیده به جای خواب آب است مرا (اسرارالتوحید) ..... ۱۸۲
- خودبینی (اسرارالتوحید) ..... ۱۸۳

## ادبیات چیست؟

از دو هزار سال پیش برای شناخت ماهیت و چیستی ادبیات تلاشهای پیوسته و مستمری صورت گرفته است. در زبان فارسی دو واژه «ادب» و «ادبیات» گاه مترادف یکدیگر به کار می‌روند. واژه ادبیات قدمتی دیرینه دارد.<sup>۱</sup> در نزد پیشینیان «ادب» عمدتاً مفهومی اخلاقی داشته، چنان‌که در تعریف آن گفته‌اند: «ادب، شناختن اموری است که آدمی به وسیله آن خویش را از هر نوع خطایی حفظ کند.» بعدها ادب به دانشهایی اطلاق می‌شد که آدمیان بدان خود را از خطای در سخن مصون می‌داشته‌اند. این دانشها اقسام مختلفی دارد، از جمله: صرف و نحو، معانی و بیان، بدیع، قافیه، خط، قرائت و انشاء و... هنوز هم ادیب به کسی گویند که با اسلوبهای والای سخن آشنا باشد. واژه «ادبیات» در زبان فارسی از عصر مشروطه (۱۲۸۵ ش) کاربرد زیادی پیدا می‌کند. اما امروزه در زبان فارسی اصطلاح ادبیات در معانی مختلفی به کار می‌رود. ما ضمن اشاره به این کاربردها، سعی داریم تعریف روشنی از ادبیات ارائه کنیم:

الف) مجموعه نوشته‌ها، اصطلاحات و رفتارهایی که در یک رشته علمی یا حرفه خاص مقبولیت و تداول می‌یابد. مانند ادبیات پزشکی، ادبیات مدیریت، ادبیات اخلاق، ادبیات سینما، ادبیات سیاست. در این نوع کاربردها ادبیات به معنی آداب و سلوک رایج در این مقولات است.

ب) همه آثار مکتوب و به طور کلی هر نوشته‌ای که به تاریخ تمدن بشری متعلق باشد

---

۱. کهن‌ترین کاربرد ادب در شعر عربی پیش از اسلام است. برخی معتقدند که «ادب عربی» از واژه Dipi فارسی باستان که در سنگ‌نوشته‌های عصر هخامنشی به معنی خط و نوشته آمده گرفته شده است، و هنوز در واژه‌های دبیر و دبیرستان به صورت «دب» بر جای مانده است. برای اطلاع بیشتر ر.ک: لغتنامه دهخدا، ذیل: ادب - پرفسور کارلو آلفونسو نالینو «بازجست معنای ادب»، ترجمه مظفر بختیار، مجله ایران‌شناسی، ش اول.

## دانشهای ادبی

در این بخش، دانشهایی را معرفی کرده‌ایم که آگاهی از آنها درک بهتر و روشن‌تری از ادبیات برای خواننده به ارمغان می‌آورد.

### (۱) انواع ادبی

ادبیات نیز مانند دیگر پدیده‌ها، انواع مختلفی دارد. آثار ادبی از نظر شکل و ساختمان، محتوا و شگردهای هنری با یکدیگر متفاوتند. چنان‌که، شعر، داستان و نمایشنامه هر کدام ویژگیها و اصول خاصی دارند. قدیم‌ترین طبقه‌بندی انواع ادبی در یونان باستان صورت گرفته است؛ اما از آنجا که در میان یونانیان منظومه‌های شعری رواج بیشتری داشته است، آنها چهار نوع شعر حماسی، غنایی، نمایشی و تعلیمی را متمایز ساختند. این تقسیم‌بندی بیشتر جنبه محتوایی داشت. در ایران هم شعر مقبولیت بیشتری داشت؛ از این رو انواع ادبی بر اساس ساختمان و قالب شعر طبقه‌بندی شد. مانند: قصیده، قطعه، غزل، رباعی، مسمط، مستزاد، ترکیب‌بند و...

آثار ادبی را از دو دیدگاه کلی می‌توان طبقه‌بندی کرد: الف) بر اساس محتوا و موضوع آثار ب) بر اساس ساختمان و شکل آثار

در تقسیم‌بندی موضوعی و محتوایی هنوز هم طبقه‌بندی قدیمی یعنی ادبیات حماسی، غنایی و تعلیمی، هر چند جامع نیست، اما کارآیی نسبتاً مقبولی دارد. اینک به اختصار با این سه نوع آشنا می‌شویم:

۱- ادبیات حماسی: موضوع حماسه، ارزشهای قومی و ملی است و در آن دلاوریها، پهلوانیها، افتخارات و بزرگیها و پیروزیهای قومی و ملی وصف می‌شود. این نوع ادبی احیاگر هویت و ارزشهای یک قوم است. کهن‌ترین حماسه جهان به نام «گیل‌گمش» متعلق به سومریان است که سه هزار سال پیش از میلاد سروده شده است. ایلیاد و

اُدیسه، حماسه یونانیان (سده هفتم پیش از میلاد)، مه‌بهاراتا و رامایانا حماسه‌های هندیان (سده سوم پیش از میلاد) و شاهنامه فردوسی (سده چهارم هجری) حماسه قوم ایرانی از مشهورترین حماسه‌های جهان هستند.

۲- ادبیات غنایی: آن دسته از آثار ادبی که حاوی احساسات، هیجانات، اندیشه‌ها و عواطف فردی شاعر یا نویسنده و تجربه‌های فردی اوست ادبیات غنایی نام دارد. اشعار عاشقانه، عارفانه، زهدآمیز، هجو، طنز، مدح، مرثیه، گِله، شکوائیه و وصف همگی از نوع غنایی به شمار می‌آیند که بیشترین حجم ادبیات جهان را تشکیل می‌دهند.

۳- ادبیات تعلیمی: آن دسته از آثار ادبی که محتوای آنها آموزه‌های اخلاقی، اجتماعی و گاه علمی است و به هدف تعلیم و تربیت آفریده می‌شود؛ مانند: بوستان و گلستان سعدی و نصاب‌الصیان و...

امروزه در کنار تقسیم‌بندیهای کهن که برای شعر طراحی شده است، برای نثر نیز تقسیماتی قایل شده‌اند؛ مانند: رمان، داستان کوتاه، مقاله، قطعه ادبی و زندگینامه. این تقسیم‌بندی نیز خالی از اشکال نیست. بهترین طبقه‌بندی انواع ادبی که در برخی فرهنگنامه‌های ادبی آمده است برای ادبیات سه نوع اصلی قایل شده که عبارتند از: شعر، داستان و نمایشنامه. هر کدام از این سه نوع اصلی، انواع فرعی دیگری را در بر می‌گیرند:

ادبیات شعری: قصیده، قطعه، رباعی، دوبیتی، غزل، مسمط، چهارپاره، شعر آزاد نیمایی، شعر سپید، قطعه‌های تخیلی-احساسی.

ادبیات داستانی: اسطوره، افسانه، حکایت اخلاقی، حکایت حیوانات (فابل)، رمانس، داستانتک، داستان کوتاه، داستان بلند، رمان کوتاه، و رمان بلند.

ادبیات نمایشی: کمدی، تراژدی، اخلاقی، مذهبی، چوپانی، خانوادگی و...

## ۲) سبک‌شناسی

اگر در رفتار و گفتار آدمیان تأمل کنیم در می‌یابیم که حالات و حرکات، پوشش، طرز سخن گفتن، خندیدن و حتی دستخط افراد یکی نیست، و هر کسی به گونه‌ای خاص این

۱. برای مطالعه بیشتر:

- انواع ادبی، سیروس شمیسا، تهران، باغ ارغوان

- انواع ادبی، حسین رزمجو، آستان قدس



رفتارها را انجام می‌دهد که با دیگران متفاوت است. ما به این طرز رفتار خاص «سبک» می‌گوییم.

گروه‌های اجتماعی نیز در رفتار خود دارای سبکهای خاص هستند، چنان‌که از لباس پوشیدن و سخن گفتن به سهولت می‌توان افراد مذهبی را از افراد غیرمذهبی تشخیص داد.

در عالم ادبیات سبک مفهوم جدی‌تری دارد. سبک هیچ‌یک از سرآمدان و ناموران ادبیات به سبک دیگری شباهت ندارد. آنها در هنر خویش یگانه و در سبک خود منفردند. یگانگی در سبک یکی از شاخصه‌های خلاقیت و ابتکار نویسنده و شاعر به شمار می‌آید. حتی خوانندگان معمولی نیز به سادگی، این فردیت و یگانگی را در می‌یابند.

در تعریف سبک ادبی می‌توان گفت: «روش خاص هر فرد در بیان اندیشه‌ها، عواطف و احساسات خویش.» بر پایه این تعریف سبک، نظم و حرکتی است که انسان به اندیشه‌های خود می‌دهد. سبک، فکر کردن در قالب زبان است، جامه اندیشه است، محصول تجربیات فرد است. دانش سبک‌شناسی، علم یا نظامی است که به بررسی ماهیت سبک و ویژگیهای آن در اشخاص و آثار می‌پردازد. در اثر شناخت سبک می‌توان بسیاری از خوی و خصلتهای روانی، اخلاقی و اندیشگانی افراد و گروههای اجتماعی و ملل و نحل را شناخت؛ چرا که برخی سبک‌شناسان معتقدند سبک‌شناسی، قیافه‌شناسی فکر و روح است، و سبک شیوه نگرش فرد به جهان را نشان می‌دهد و صدای ذهن اوست.

تقسیم‌بندی سبکها: از قدیم تفاوت میان شیوه‌های سخن، توجه سخن‌سنجان را به خویش جلب کرده است. یونانیان قدیم که برای سخنوری اهمیت فراوان قایل بودند، شیوه‌های سخنوری سیاسی، دادگاهی و رسمی را از یکدیگر متمایز ساختند؛ هر یک از این سبکها موقعیت و شیوه خاص خویش را داشت. بعدها سبک را به سه نوع عالی، خوب و معمولی تقسیم کردند.

از دیدگاهی دیگر سبک به دو گونه سبک شخصی و سبک دوره‌ای تقسیم می‌شود. سبک شخصی، سبک خاص هر فرد است و سبک دوره‌ای، شیوه‌ای است که در یک دوره خاص رواج می‌یابد و اغلب افراد تابع آن هستند؛ مانند مد لباس در دوره‌های مختلف.

متداول‌ترین روش طبقه‌بندی و نامگذاری سبکها بر پایه مقولات هفتگانه‌ای است که



این کتاب ، گزیده ای است از نمونه های برتر  
هزار و یکصد سال سخن پارسی با دیباچه ای  
درباره دانش های کارآ در خواندن ادبیات و  
پیوستاری در زبان ، نگارش ، خط و دستور که  
برای درس فارسی همگانی دانشگاه ها فراهم  
آورده ایم .

در باز پسین چاپ ، کوشیده ایم متنی پیراسته با  
واژه نامه ای در خور ، پیشکش استادان و  
دانشجویان پارسی دوست کنیم .

